

R. ÖVEL JA O. LIIV

EESTI RIIKLIKUST ARHIIVINDUSEST

16870

TARTUS, 1930

Äratrükk „Ajaloolisest Ajakirjast“ 1930, nr. 1/2.

R. OVEL JA O. LIVA

ARHIIVINDUST
ESTI RIIGLIKUST
2

A- 7153

EESTI RIIKLIKUST ARHIIVINDUSEST¹⁾).

Eesti riiklik arhiivindus ulatub omas algeos meie riigi loomis-
ajajärku. Veneaegsed riigi ja omavalitsusasutiste arhiivid kandsid
vastavalt oma ametalalisele ulatusele ainult õige piiratud iseloomu,
moodustades üksikud rakukesed suure Vene riigi administratiivses
aparaadis. Revolutsioon ei jätnud puutumata ka neidki arhiive ja on
teada terve rida üksikjuhtumeid, kus väärtuslikke arhivaale hävi-
tati põletades või müües neid pakkimispaberiks. Võrdlemisi hästi
säilisisid üksikud omavalitsuste arhiivid, kus arhiivide korraldus oli
heades kätes ja kus valitses kindel kord — Tallinna ja Narva linnade
arhiivid j. t. Osalt aitas nende väärtuslikkude ajalooliste arhiivide
säilimiseks kaasa ka see asjaolu, et revolutsioonilised massid tundsid
rohkem huvi riiklikkude asutiste vastu, kuna omavalitsusasutised
jäid nende huvipiirkonnast välja.

Eesti riigi loomiseга tekkis tarve asuda ka riikliku arhiivinduse
loomisele. Oli tarvis esijärjekorras päästa seda, mis oli ajaloo sünd-
muste keerises hävinemisele määratud, oli ka tarvis looma hakata
uusi asutisi vastavalt uue riigi nõuetele. On vast ülearune mainida,
et see töö mitte kerge ei olnud. Tuli looma hakata uusi institutsi-
oone, ilma et oleks kusagilt selleks eeskuju võtta olnud, kuna puudus
oli ka kvalifitseeritud tööjõududest. Kõigist neist raskustest suu-
deti aga siiski üle saada: riiklik arhiivindus suudeti juba algusest
peale rajada õigele alusele ja tema arenemiseks anti õige suund.

Võiks nimetada kolme tsentrumi, kus arhiivinduse küsimus ker-
kis paratamatult päevakorrale: Haridusministeerium, Tartu Ülikool ja
Riigikantselei. Esimesed kaks asutist olid huvitatud arhivaalide säi-
limisest teaduslikust lähtekohast, kuna Riigikantselei pörkas puht-
praktiliselt küsimusega kokku: ametasutistelt hakkas koguma akte,
mida oli tarvis korraldada ja mille alalhoidmise eest oli tarvis hoolit-
seda. Vabariigi Valitsus jättis registratuuride korraldamise ja ka
jooksvate arhivaalide organiseerimise riigisekretäri hooleks.

¹⁾ Käesoleva kirjutise koostamisel on Riigiarhiivi direktor R. Övel
kirjutanud Arhiivkomisjoni, Arhiivnõukogu ja Riigiarhiivi käsitlevad osad
ja Keskarhiivi juhataja k. t. O. Liiv — Riigi Keskarhiivi ja teiste arhiivide
tegevust ning meie riikliku arhiivinduse tuleviku ülesandeid käsitlevad osad.

ARHIIVI KOMISJON.

Esmakordselt tuli arhiivinduse küsimus laiemas ulatuses kõne alla Haridusministeeriumi algatusel kokkukutsutud koosolekul 3. märtsil 1920. Koosolek peeti Tartus, Ülikooli raamatukogu ruumides. Esimesele koosolekule olid kutsutud Haridusministeeriumi asemik Kristjan Raud, prof. A. R. Cederberg, Tallinna linnaarhivaar O. Greiffenhagen, dotsent J. Uluots, Eesti Rahva Muuseumi esimees M. J. Eisen, muuseumi asjaajaja E. Eisen-schmidt ja muuseumi raamatukuhoidja J. Muide.

Mainitud koosolekut võiks lugeda Eesti arhiivinduse kõrgema nõuandva organi loomismomendiks, olgugi et kokkukutsujail vast algul päris kindel ei olnud, et mainitud asutis peab ainult arhiiviküsimustega tegemist tegema: asutamiskoosoleku protokollis leidub järgmist: „arvatakse, et komisjon eriti arhiivide alalhoidmise, paigutamise ja korraldamise küsimusi arutama saab, kuna aga raamatukogudesse ja muuseumitesse puutuvad küsimused ainult erakorraliselt tarviduse järele arutusele tulla võivad...“

Komisjoni nimetuses ei valitse täit selgust. Püsivamalt kordub nimetus „Arhiivi komisjon“, kuid ametlikkudes protokollides leidub ka sääraseid nimetusi, nagu „Muinsusvalitsuse arhiivi komisjon“ ja „Eesti Vabariigi arhiivi komisjon“.

„A. K.“ koosseis fikseeritakse esimesel koosolekul järgmiselt: üks Haridusministeeriumi asemik, üks asemik Tartu Ülikooli poolt, üks asemik arhiivide poolt, üks usuteadlane ja üks jurist. Esimeheks valitakse prof. Cederberg, kes püsib sellel kohal „A. K.“ tegevuse lõpetamiseni. Kirjatoimetajaks valitakse esimesel koosolekul Eisenschmidt, kuid alates teisest koosolekust püsib protokollija kohal Haridusministeeriumi ametnik Malm. „A. K.“ koosseis terve tema tegevuse ajal on järgmine: prof. Cederberg, Haridusministeeriumi esindaja Kr. Raud (esimehe asetäitja), Tallinna linnaarhivaar O. Greiffenhagen; alates 19. maist 1921 — dr. A. Nuth ja alates 20. maist 1921 — Keskarhiivi abijuhataja Fr. Nineve.

Dotsent J. Uluots on osa võtnud ainult kahest koosolekust, samuti ka M. J. Eisen. Ühest koosolekust võttis osa riigisekretär

K. Terras. Eesti Rahva Muuseumi tegelased Eisenschmidt ja Muide pole peale esimese ühestki järgnevast koosolekust osa võtnud. „A. K.“ koosolekud peeti kõik peale esimese Tallinnas, Haridusministeeriumi ruumides.

Juba omal esimesel koosolekul seab „A. K.“ omale ülesandeks olla terve riigi arhiivinduse kontrollivaks keskkohaks. Üksikasjaliselt arenes tegelik töö peamiselt kolmes suunas: a) riikliku ajaloolise keskarhiivi loomine Tartus, b) arhivaalide päästmine ja c) ametiasutistest saadavate arhivaalide korraldamine. Kui nende ülesannete juurde arvata ka veel provintsiaalarhiivide asutamise küsimust, millest „A. K.“ koosolekutel kõneldud, siis võiks ütelda, et „A. K.“ on tabanud juba algusest peale kõik need küsimused, mis tänapäevani on püsinud meie arhiivinduses põlevamaina küsimusina.

Peamiseks ülesandeks seadis „A. K.“ endale ajaloolise arhiivi asutamise küsimuse, mille kohta juba algusest peale ei olnud kaht arvamist, et see arhiiv peab Tartus, ülikoolilinnas, asuma²⁾.

A. K. võtab väga aktiivselt osa riikliku keskarhiivi loomisest, nii et suurem osa tema tööst on pühendatud just sellele ülesandele. Minnakse isegi detailidesse — seatakse kokku eelarveid, otsustatakse koosseisude küsimusi, maja kaasüüriliste küsimusi jne. Seatakse kokku ka põhimäärus, kuid sellega ei jõua siiski A. K. lõpule, vaid peab selle ülesande jätma oma järglase, „Arhiivnõukogu“, teostada. A. K. elav osavõtt ajaloolise arhiivi tekkimispäevil oli kindlasti tarvilik, kuna komisjonis tegelasi leidus, kellel oli küllalt huvi asja vastu ja ka tegelikke kogemusi. Hiljemini tekitas aga see komisjoni tungimine ministeeriumile alluva asutise administratiivsetesse korraldustesse teatava konflikti ja see muutus saatuslikuks „Arhiivi komisjonile“.

Teiseks tähtsamaks tegevusalaks võiks lugeda arhivaalide säilitamise küsimust. Hoolitsetakse üksikute arhiivide üleviimise eest Keskarihiivi niihästi Tallinnast, kui ka provintsist (Riigiarhiivi juhataja dr. A. Nuth'i ning Keskarihiivi abijuhataja k. t. Fr. Nineve revisjonisõit Kuressaarde j. t.). Samuti tuntakse huvi riigiasutistest saadavate arhivaalide vastu. Kuna arhivaalide alalhoidmise küsimus ametiasutistes alles võõras, on alguses raskusi asja organiseerimisel. „A. K.“ kodukorra kava Vabariigi Valitsusele esitades kurdab haridusminister: „Arhiivi komisjonile sünnitab seniajani veel suuremaid tõkkeid tema olemasolemise mitte teadmine valitsuse ja tema asutuste ringkondades, ning et teda selle asjaolu tõttu küllalt ei respekterita“. Selle kurva nähtuse soovib ministeerium kõrvaldada sellega, et

²⁾ Prof. M. J. Eisen kirjutab „A. K.“ 16. nov. 1920: „... Riigiarhiiv tuleb tingimata Tartu asetada, kus teadusmehed teda kõige paremini võivad kasutada“. Selle seisukohaga ühines „A. K.“ (prot. nr. 2 — 18. XI 1920).

maksma pannaks kindel kord, mis fikseeritud „A. K.“ kodukorras ja millega komisjonile antakse täielik kontrolli-õigus ametlikkude paberite hävitamisel ametasutiste poolt. See kodukord jäi aga Vabariigi Valitsuse poolt kinnitamata.

Arusaamised komisjoni võimupiiridest ei olnud ministeeriumi juhtivail jõududel ja komisjoni tegelastel täiesti ühesugused. Juba 30. mail 1921 juhib haridusminister tähelepanu asjaolule, et „A. K.“ ei tohiks vahenditult pöörduda ametasutiste poole, vaid ainult ministeeriumi kaudu, samuti ei tohiks „A. K.“ otsuseid teha, mis rahaliste kuludega seotud. Konfliktini viib aga haridusministri abi Fr. Sauer'i järsk resolutsioon „A. K.“ protokollis nr. 10, milles veel kord meelde tuletatakse, et komisjonil õigust ei ole rahalisi väljaminekuid otsustada, pealegi, „kus komisjonil veel seaduslik alus puudub“. Ministri abi keelab edaspidi komisjonil kokku tulemast ilma ministri kirjaliku kutseta.

Järgmine koosolek 29. septembril 1921 (protokoll nr. 11) kujunes Arhiivi komisjoni viimaseks koosolekuks. Otsustatakse protestiks ministri abi resolutsioonile enne mitte kokku tulla, kui arhiivikomisjoni põhimäärus kinnitatud. Komisjoni esimees prof. Cederberg esitab lahkumistaande. Otsus tahetakse teatavaks teha Riigivanemale, Haridusministrile, Riigisekretärile ja ka ajalehtedele.

Viimane kavatsus jäi aga teostamata, sest originaalprotokollil leidub pliitsiga kirjutatud märkus: „ilma ministri korralduseta ei tohi sellest protokollist kellelegi ühtki ärakirja välja anda“.

ARHIIVNÕUKOGU.

„Arhiivi Komisjoni“ ebaharilik tegevuse lõpetamine ei avaldanud aga mingit halba tagajärge arhiivinduse arengule. On andmeid, et juba „A. K.“ tegevuse ajal mõtted liikusid seda komisjoni teisiti konstrueerida, andes sellele kindel juriidiline alus ja fikseerides tema võimupiirid³⁾. On tähelepanuväärt, et „A. K.“ lõpetas oma tegevuse septembris ja et juba 4. novembril samal aastal (1921) avanes Riigisekretäriil võimalus „Arhiivnõukogu“ põhikirja lõplikult väljatöötatud kujul esitada Vabariigi Valitsusele heakskiitmiseks. Omas seletuskirjas mainib Riigisekretär, et „A. K.“ funktsioonid on oma peale võtnud kaks riiklikku arhiivi Tartus ja Tallinnas ja et seepärast „A. K.“, kui ajutine asutis, tuleb kaotada ja selle asemele peab astuma „Arhiivnõukogu“ nõuandva asutisena arhiivinduse alal asukohaga Riigikantselei juures.

„Arhiivi Komisjoni“ saatuslikuks veaks võiks lugeda seda, et tema ei osanud leida õiget vormi teotsemiseks. Et oma autoriteeti tõsta, tahtis komisjon muutuda juhtivaks organiks. Konflikt ametiasutistega, kes tegude eest ka vastutust peavad kandma, oli paratamatu. „AN“ ei korranud oma eelkäija viga ja seepärast erineb tema juriidiline ilme järsult oma eelkäija omast. „Arhiivnõukogu“ on riikliku arhiivinduse alal kõrgemaks nõuandjaks, mitte aga juhtivaks organiks.

Nagu juba tähendatud, kiitis Vabariigi Valitsus „AN“ põhimääruse heaks 4. novembril 1921 ja otsustas selle esitada Riigikogule kinnitamiseks. „AN“ asus aga juba enne põhimääruse kinnitamist tööle ja esimene koosolek peeti ära Tallinnas Riigikantselei ruumides 29. novembril 1921. Seaduslikku jõusse astus põhimäärus peale kinnitamist Riigikogu poolt 29. septembril 1922 („Riigi Teataja“ 1922, nr. 124). Põhimäärus kinnitati Riigikogu poolt võrdlemisi väikeste muudatustega. Olulisemaks neist osutus vast § 7 ärajätmine, milles kõneldi vahekorrasst omavalitsusasutistega ja kirikutega. Esi-

³⁾ Riigisekretär Karl Terras'elt saadud andmeil oli temal „A. K.“ reformeerimisküsimus juba ammu enne selle komisjoni tegevuse lõpetamist päevakorral. Ka „Arhiivnõukogu“ põhikiri olnud varakult valmis. Nende kavatsustega olnud päri ka „A. K.“ esimees prof. Cederberg.

tise osa, mis kinnitamata jäi, kõlab järgmiselt: „Arhiivinõukogul on õigus Riigisekretäri nõusolekul omavalitsusasutiste ja kiriklikkude arhiivide järelevaatusi toime panna ning nende arhiivide korraldamiseks tarvilikke instruksioone anda“. Selle osa väljajätmisega olid omavalitsusarhiivid üldisest korraldusest kõrvale jäetud. Tegelikus elus on see raskusi tekitanud. Osaliselt on katsutud tühja kohta täita „AN“ kodukorraga, mis kinnitati 1926. a.

„AN“ põhimäärus on lühike, ainult seitse paragrahvi. Esimene neist määrab ära uue asutise ülesanded: „§ 1. Igasuguste küsimuste lahendamiseks, mis on ühenduses arhiivide korraldamisega, arhivaalide üleandmisega riigi keskasutistest riigiarhiivi ja riigiarhiivist keskarhiivi, arhivaalide kogumisega ning arhivaalide hävitamisega asutatakse riigikantselei juurde arhiivnõukogu“.

„AN“ koosseis määratakse kindlaks järgmiselt: Riigi- ja Keskarhiivi juhatajad; Haridus-, Sise- ja Välisministeeriumilt igaltühelt üks esindaja, üks esindaja Tartu Ülikoolilt ja üks esindaja omavalitsuste arhiivide poolt.

Arhiivnõukogu otsused kinnitab Riigisekretär. „AN“ esimehe ja tema asetäitja nimetab Vabariigi Valitsus.

Isiklik koosseis kujunes esimeseks koosolekuks järgmine: Tartu ülikooli esindaja — prof. A. R. Cederberg, Keskarhiivi abijuhataja k. t. — Fr. Nineve, Riigiarhiivi juhataja — dr. A. Nuth, Haridusministeeriumilt — Kr. Raud, Siseministeeriumilt — A. Mölder, Välisministeeriumilt — E. Laaman, omavalitsuste arhiivide esindaja — O. Greiffenhagen. Protokollijaks on algusest peale olnud Riigiarhiivi arhivaar J. Elepson.

Esimest koosolekut juhatas Riigisekretär Karl Terras.

Ajajooksul on „AN“ liikmeiks olnud peale eelmainitute järgmised esindajad: Tartu ülikooli poolt P. Treiberg ja J. Uluots, Keskarhiivi poolt — A. Sildnik ja O. Liiv, Riigiarhiivi poolt — dr. A. Nuth ja R. Övel, Siseministeeriumi poolt — Kaiv, Lensomit, Aron, Hendrikson, E. Maddison, T. Tedder, Välisministeeriumi poolt — Bauer, Heidenthal, A. Varma, Haridusministeeriumi poolt — G. Ney, A. Nuth, omavalitsuste arhiivide poolt — T. Laur, dr. P. Johansen.

„Arhiivnõukogu“ praegune koosseis on: esimees — Riigisekretäri abi ja Riigiarhiivi direktor Rich. Övel, Tartu Ülikooli esindaja — prof. J. Uluots, Keskarhiivi juhataja — mag. phil. O. Liiv, Hariduse- ja Sotsiaalministeeriumi esindaja — dr. phil. A. Nuth, Välisministeeriumi esindaja — mag. jur. A. Varma, Kohtu- ja Siseministeeriumi esindaja — Th. Tedder, omavalitsuste arhiivide esindaja — dr. phil. P. Johansen (Tallinna linnaarhiivi abijuhataja).

Mis puutub „AN“ töösse, siis on see ajajooksul õige laialdaseks

ja mitmekesiseks kujunenud. Esikohal võiks vast mainida tööd „AN“ enda kui ka riiklikkude arhiivide konstrueermise alal. Olgugi, et „AN“ põhimäärus oli nõukogu loomisel kavana juba valmis, tuli „AN“ endal ka põhimääruse lõpliku vastuvõtmiseni Riigikogu poolt selle valminemisele kaasa aidata. Eriti tuli tal seisukoht võtta muudatuste suhtes, mis Riigikogu komisjon tarvilikuks pidas eelnõus kavatseda.

Peale põhimääruse on välja töötatud „AN“ kodukord, mis kinnitatud Vabariigi Valitsuse poolt 6. veebruaril 1925 („Riigi Teataja“ 1925, nr. 25/26). Kodukorras leiab lahendamist nõukogu asjaajamise lähem kord. Ühtlasi on siin sisse võetud ka omavalitsusarhiividega sideme loomise küsimus, mis teatavasti Riigikogu poolt välja jäeti „AN“ põhimäärusest.

„AN“ võib oma töödena ära märkida veel Riigiarhiivi põhimääruse, mis Riigikogu poolt vastu võetud 11. mail 1922 („Riigi Teataja“ 1922, nr. 67), Keskarhiivi põhimääruse, mis Riigikogu poolt vastu võetud 11. mail 1922 (ibid., 1922, nr. 67) ja Keskarhiivi kodukorra. Kõik need tööd on põhjaneva tähtsusega ja nende valmistamine on nõudnud palju energiat. Nende määrustega on loodud normide kogu, mis on õiguslikuks aluseks meie riiklikule arhiivindusele.

Teiseks oma ulatuselt suuremaks tööks võiks nimetada arhiivaalide vahetamise küsimust Lätiga. See küsimus on olnud aastate jooksul „AN“ töökavas, kuid kurvastusega peab tähendama, et vahekorrad on tänini lahendamata. Mõlemal riigil on vastastikku arhiivaalide asjus nõudmisi. „AN“ on omalt poolt välja töötanud arhiivaalide vahetamise alused, konventsiooni kava, Välisministeeriumi kaudu on teatavaks tehtud meie soov seda küsimust segakomisjonis lähemale kaalumisele võtta. Kuid alles viimasel ajal on Läti poolt jälle selles asjas aktiivsust näidatud ja tahaks uskuda, et küsimus leiab ükskord lahendamist, mis kasuks peaks olema mõlema riigi arhiivindusele.

„AN“ seisukoht arhiivaalide vahetamise asjus on väljendatud 24. septembril 1926 protokollis (nr. 3):

„1. Arhiivaalid, mis Eesti Vabariigi territooriumil tekkinud ja seega temaga orgaaniliselt seotud on, ning üldse kõik arhiivaalid, mis tähendatud territooriumil praegu asuvad, seal hulgas ka seaduslikul teel rahulepingu põhjal Venemaalt toodud — lugeda Eesti Vabariigi omaks.

2. a) Roots, kui puht ajalooline arhiiv, ei kuulu jaotamisele;

b) End. Balti Kindralkuberneri ja Liivimaa Kubermangu Valitsuse ja temale allunud asutiste arhiivid jäävad võimalikult tervikuna sinna, kus nad praegu asuvad. Arhiivaalid, mis puudutavad maa-

alalisi osi, kuuluvad tarbekorral vastastikusele vahetamisele, kui see täh. arhiivide tervikut ei riku.

Märkus: Mõlema Vabariigi Valitsuse vastastikusel kokkuleppel võimaldada ülalmainitud põhimõtetest erandeid teha“.

Samal koosolekul kiitis „AN“ heaks Haridusministeeriumi poolt esitatud põhimõtted:

„1. Üksikasjalise arhivaalide vahetamise kava töötab välja Eesti-Läti segakomisjon, kaks liiget kummaltki riigilt;

2. Arhivaalid, mille järele kiire tarvidus ja mille kuuluvuse kohta kahtlust pole, võib enne arhivaalide vahetamise küsimuse lõplikku lahendamist segakomisjoni kaudu üle anda;

3. Üldiste ja vaieldavate arhivaalide üleandmise kohta tuleb igal üksikul juhul kokku leppida. Küsimustes, milles komisjon kokkuleppele ei jõua, pöörduvad esindajad motiveeritud ettekandega igauks oma valitsuse poole, kes asja diplomaatilisel teel otsustab;

4. Väljaantavate arhivaalide korraldamine, pakkimine ja vedu toimetatakse saaja riigi kulul“.

Eeltoodut arvesse võttes peaks küll selge olema, et põhjendamatud on Läti arhiivitegelaste süüdistused meie vastu. Halb on, et seda veel pealegi välisilma ees tehakse⁴). „AN“ on ikka heatahtlikult suhtunud küsimuse lahendamisele Lätiga ja oleks ülim aeg siin juba tegeliku töö juurde asuda, sest iga päev venitamist toob asjale ainult kahju.

Provintsiaalarhiivide küsimus on püsivalt seisnud „AN“ päevakorras. Juba septembris 1922 (prot. nr. 5) esines prof. Cederberg pikema referaadiga provintsiaalarhiivide loomise tarvidusest. Kahjuks peab tunnustama, et sellel alal kaugemale ei ole jõutud.

Kui üldisematest küsimustest mainida veel arhiivitegelaste ettevalmistamiseks stipendiumide asutamist, mis põhimõtteliselt otsustatud esmakordselt juba 1922. a., ja arhiivitegelaste puhkuse ja tööaja küsimusi, siis oleks vast „AN“ tähtsamad tegevusalad mainitud.

Vastavalt Riigisekretäri poolt väljatöötatud ja Vabariigi Valitsuse poolt maksmapandud „Riigiasutiste asjaajamise juhtnõõridele“ on kõik asutised kohustatud nende poolt hävitamisele määratud arhivaalide nimestikud saatma läbivaatamiseks „AN“-le. Tegelikult on läbivaatamistööd teinud Tartus Keskarhiiv ja Tallinnas — Riigiarhiiv, nii et see töö ei ole vast nõukogu, kui kollektiivasutise, ülesandeks olnud,

⁴) Vt. H. Bruiningki kirjutis „Archivalische Zeitschrift“is“ III F., 3. Bd., 1926: „Das ehemalige Historische Landesarchiv in Riga“; sama autor „Rigasche Rundschau“s“ nr. 72, 30. III 1927; N. Busch, Der Verbleib des Rigaer Archivs der schwedischen Generalgouverneure, Baltische Monatsschrift 1927, Juli-August (ilmunud ühtlasi „Archivalische Zeitschrift“is“, III F., 4. Bd.).

küll on aga informatsiooni korras vastavad nimestikud nõukogu koosolekuil ette kantud.

„AN“ ul on palju tulnud tegemist teha ka säärase küsimustega, mis vast otsekohe ei kuulunudki tema ülesannetesse: Keskarhiivi juhataja määramise küsimus, üksikute nõukogu liikmete isiklikud vahekorrad jne. Kõik see on tekitanud palju laharvamisi ja nende lahendamise on takistanud positiivset tööd. Võib rõõmuga konstateerida, et praegu on „AN“ sellest ajajärgust välja jõudnud ja ei ole enam väiklasi piasjasju loovat tööd segamas. Ja tööd Eesti riikliku arhiivinduse alal on veel palju ees.

RIIGIARHIIV.

Riigiarhiivi loomise kohta leidub Ajutise Valitsuse otsuste seas (prot. nr. 24, p. IX — 2. dets. 1918) järgmist: „Arhiv. Otsustatakse riigi arhiivi asutamine ajutiselt siseministri korraldada jätta“. Seda päeva, 2. dets. 1918, võiks Riigiarhiivi asutamispäevaks lugeda.

Siseministeeriumi peale pandud ülesanded seisid peamiselt selles, et korraldama hakata Toompea lossis asuvat end. Eestimaa kubermangu arhiivi, mis oli revolutsioonist jäetud äärmiselt armetusse seisukorda. Arhiivi korraldajaks määrati end. kubermanguvalitsuse ametnik Joh. Elepson, kellel olid arhiivikorraldus ja laialipaisatud arhivaalide asupaigad enam-vähem teada ja kelle kaasabil võimalus avaneks õige palju väärtuslikku ajaloolist arhiivimaterjali päästa.

Kuid ka eestiaegne arhivaalide produktsioon nõudis korraldamist: riigiaparaadi kantseleilist korraldust oli tarvis ühtlustada, oli tarvis luua uued normid vastavalt meie oludele, oli tarvis tasandada teed dokumendi normaalseks rännakuks kantseleist jäädavasse panipaika — arhiivi. Nende küsimuste lahendajaks oli Riigisekretär ja meie näeme, et ka arhiivi organiseerimise küsimus peagi nihkub Siseministeeriumist Riigikantseleisse. Vabariigi Valitsuse otsus 9. veebr. 1921 (prot. nr. 15, p. VI) on järgmine:

„1. Asutada Riigikantselei juures Riigiarhiiv, mille korralduse kohta Riigisekretäril määruseelnõu valmistada.

2. Siseministeeriumi juures asuv end. Eestimaa kubermangu arhiiv üle anda Riigiarhiivile“.

Riigikantselei asus kohe arhiivi ülevõtmisele Siseministeeriumilt ja juba 1. aprillil samal aastal võis Riigiarhiiv Riigikantselei juures oma tegevust alata.

Riigivanema K. Päts'i ettepanekul kinnitab Vabariigi Valitsus 20. apr. 1921 (prot. nr. 36, p. 1) Riigiarhiivi esimeseks juhatajaks dr. phil. August Nuth'i.

Siitpeale algavad Riigiarhiivile juriidilise aluse loomise eeltööd ja 4. okt. 1921 esitab Riigisekretär K. Terras Riigivanemale Riigiarhiivi põhimääruse kava ühes seletuskirjaga. Põhimääruse kava kiidetakse Vabariigi Valitsuse poolt heaks 30. nov. 1921 (prot. nr. 103, p. III) ja otsustatakse esitada Riigikogule kinnitamiseks. Muutmatult

kinnitab Riigikogu põhimääruse 11. mail 1922 („Riigi Teataja“ 1922, nr. 67).

Seletuskirjas põhikirja juurde ütleb Riigisekretär järgmist:

„Eesti riigis on kaks riiklikku arhiivikeskkohta olemas: Tallinnas — Riigiarhiiv ja Tartus — Keskarhiiv. Esimene neist on riigikeskasutiste jooksvate arhiivide keskkohana mõeldud, teine — ajaloolise arhiivmaterjali keskkohana. Esimene neist asub Riigikantselei juures, teine allub Haridusministeeriumile. Esimese asukohaks on valitud Tallinn — pealinn, kus riigikeskasutised koondatud, teise asukohaks on Tartu — ülikoolilinn, kus arhiiv ülikooli õppejõududele ja üliõpilastele hästi kättesaadav ning kus arhiivi jaoks kohased ruumid olemas.

Mõlemad arhiivid töötavad käsikäes. Riigikeskasutistest koondatakse arhiivmaterjal Riigiarhiivi, kus see 15 aastat alal hoitakse. Riigiarhiivis 15 aastat alalhoitud arhiivmaterjal, mis ajalooliseks tunnustatud, antakse Keskarhiivile üle.

Mõlema arhiivi tegevust ühtlustab Arhiivinõukogu, mis asub Riigikantselei juures.

Riigiarhiivi eriülesandeks on riigiasutiste registratuuride ja jooksvate arhiivide korraldamise juhtimine. See ülesanne on iseäranis tähtis. Riigiasutiste registratuuride ja jooksvate arhiivide korraldused on alles ühtlustamata. Töö, mis sellel alal ees seisab, on väga suure ulatusega ning riiklikust seisukohast hädatarvilik“.

Riigiarhiivi ülesandeid käsitlevas paragrahvis leiamegi:

„§ 2. Riigiarhiivi ülesanded on:

1. juhtida ametiasutiste registratuuride ja jooksvate arhiivide korraldamist;
2. koguda arhivaale, mis ametiasutistes viis aastat on seisnud, korraldada neid ja alal hoida, ja
3. üle anda ajaloolisele Keskarhiivile arhivaalid, mis viisteistkümne aastat alal hoitud.

Märkus 1. Üldised määrused ametiasutiste registratuuri- ja arhiivikorralduste kohta kinnitab Vabariigi Valitsus.

Märkus 2: Arhivaalide üleandmise tähtaega pikendatakse:
a) riigikeskasutistest Riigiarhiivi — vastava ministri määramisel, ja
b) Riigiarhiivist Keskarhiivi — Arhiivinõukogu nõusolekul“.

Kuigi Riigiarhiiv on ette nähtud jooksvate arhiivide keskkohana, on olude sunnil siin siiski ka muud tööd tehtud ja võiks öelda, et see muu töö on moodustanud kaugemalt suurema osa tervest tegevusest.

Nagu me juba nägime, moodustas Riigiarhiivi alusvara end. Eestimaa kubermanguvalitsuse arhiiv, mis oli oma endiste peremeeste poolt jäetud äärmiselt armetusse seisukorda: ruumid olid kütmata aastakümnete jooksul, katus lagunenu, mille tõttu arhivaalid niisked ja hävinemas. Ka Saksa okupatsioonigaegsed võimud ei hoolitsenud

arhivaalide säilimise eest: arhiiviruumid Toompea lossis oli kavatsatud muuta ohvitseride kasiinoks ja arhivaalid paberimaterjalina ära müüa Türi paberivabrikule⁵⁾. Selle kavatsuse teostamisel saigi alul suur osa kirjakogusid segi paisatud, ümber paigutatud, hävitatud ja teadmata kuhu ära viidud. Nii jäid kadunuks näiteks suurekaustalised, köidetud kubermanguvalitsuse viimaste aastakümnete arhivaalide üldnimestikud. Tänu rüütelkonna arhivaar Osten-Sacken'i vahelesegamisele suudeti sõjamehi siiski teisele arvamisele viia ja arhiiv otsustati päästa. Tekkis uus kavatsus samades ruumides asutada „Staatsarchiv“, kuid Saksa vägede siinviibimise üürikese aja tõttu ei saadud asuda selle kavatsuse teostamisele.

Eesti võimudele üleantud arhiivimaterjale tuli otsida peale arhiiviruumide veel Toompea lossi tornidest, pööningutel, keldritest jne., kuhu nad juhuslikult ja hoolimatult olid paisatud. Oli tarvis nad niiske mulla ja prahi alt välja tuua ja korraldama hakata. Kerge ei olnud see töö mitte, kui arvesse võtta seda ümbrust, kus töötada tuli: ruumid olid kütmata (ka Riigiarhiivi ruumid ühes arvatud), sest nendes puudus kütmine võimalus. Ametnikel tuli viibida ruumides, kus talvisel ajal temperatuur üle 3—4 kraadi ei tõusnud. Kuid kõigele sellele vaatamata on suudetud töö ära teha ja kõik endise aja pärandus korda seada. Nimestikkudega varustatult on nende aastate jooksul Keskarhiivile üle antud ligi 3000 jooksvat meetrit arhivaale; peale selle „Tallinna Rootsi arhiiv“ — 2½ vagunit, üksteist kasti vakuraamatuid ja käesoleval aastal Põhja-Eesti kohta käivaid revisjonikirju — 1402 raamatut.

Ka väljaspool Tallinnat on Riigiarhiivi ametkond kaasa aidanud ajaloolise materjali kogumiseks ja korraldamiseks. 1922. a. pöördus Välisministeerium Riigiarhiivi poole ettepanekuga oma peale võtta korraldustööd Eestit puudutavate arhivaalide kättesaamiseks Venemaalt. Riigiarhiiv kogus andmeid, seadis kokku vastavad nimestikud ja 1922. a. kevadel sõitsid kaks isikut Nõukogude Venesse seda kohapeal korraldama. Töötamiseks Moskvas luba ei antud, kuna Petrogradis lubati ainult Sinodi, Senati ja Kohtupalati arhiivides eraldamistööd teha. Petrogradis töötas Riigiarhiivi abidirektor P. V a n n a r i. Eestisse saabusid need materjalid 1924. a., kokku 23 kasti, mis järgmisel aastal Keskarhiivile üle anti. Kahjuks ei olnud võimalik ka Petrogradis seda tööd lõpuni viia põhjustel, mis mitte Eestist ei sõltunud.

Riigisekretäri ülesandel korraldas Riigiarhiivi juhataja dr. A. N u t h revisjonireise Kuresaarde (1921. a.) ja ka teistesse linnadesse, et selgusele jõuda omavalitsusasutiste arhiivide seisukorra kohta.

Riigiarhiivi peal on tegelikult lasunud ka nimestikkude läbivaata-

⁵⁾ Arhivaar G. W r a n g e l l'i sõnade järgi.

mine, mis saadetakse ametasutiste poolt hävitamisele määratud arhivaalide kohta Arhiivnõukogule. Seni on läbi vaadatud nimestikud ligi 60.000 arhivaali kohta.

Mis puutub eestiaegete arhivaalide kogumisse, siis on sellel alal võrdlemisi vähe suudetud ära teha. Riigiarhiivis leidub ainult 345,31 jooksvat meetrit Eesti materjali. Võiks nimetada kolme põhjust, miks neid nii vähesel arvul on tulnud: a) ametasutised vajavad veel esialgu materjali, b) ametasutistes ei ole materjalid üleandmiseks valmis (nimestikkudega varustatud jne.) ja c) Riigiarhiiv ei suuda ruumi puudusel kõiki materjale ametasutistelt vastu võtta.

1927. a. korraldatud ankeedi põhjal produtseerivad meie ametasutised aastas: 1. järgu arhivaale — 414,69, 2. järgu — 602,74 ja 3. järgu — 555,88 jooksvat meetrit. Muidugi tuleb neid arve võtta teatavate reservatsioonidega, kuid umbkaudse pildi annavad nad siiski. Kui ametasutised seda tõesti oleks suutnud kõik ära saata, mis ankeedis oli vastatud, siis oleks Riigiarhiivi ruumid juba 1928. a. viimse võimaluseni täidetud olnud.

Riigiarhiivi ruumide laiendamise küsimus on paratamatus, millega peaks tõsiselt arvestama. Senised arhiivi ruumid on ehitatud kubermangu arhiivi jaoks (aa. 1896—1899) Toompea lossi hoovi põhjapoolisel küljel. Ehitajad pole aga sugugi arvestanud moodsaid nõudeid arhiivihoonete alal. Ruumid on jäetud täiesti ilma kätteta, ventilatsioonita ja ka ilma veevärgita. Ainukeseks voo-ruseks võiks lugeda vast seda, et kivimüürid ja betoonlaed pakuvad küllalist kindlustust tulehädadohu vastu, olgugi, et ka siin mitte kõike ei ole ette nähtud: puuduvad luugid akendel, ukSED on puust ilma katteta jne. Töötamisvõimeliseks muutus arhiiv vast alles siis, kui seal sisse seati keskküte (1925. a.) ja viidi läbi ka mõned teised parandustööd.

Hoone ruumide pindala on 696,456 m², millest Riigiraamatukogu kasustada on antud 164 m². Riiulid on arhiivil 1600 jooksvat meetrit. Sellest on Riigikontrolli ja Riigi Statistika Keskbüroo kasustada 600 jooksvat meetrit.

Ka Arhiivnõukogu on tarvilikuks pidanud tähelepanu juhtida ruumide laiendamise vajalisusele. On esinetud vastavate ettepanekutega ja eelarvetega ruume laiendada kuni n. n. „Landskrone“ tornini, kuid seni on need kavatsused teostamata jäänud krediidi puudumisel.

Ka koosseis on Riigiarhiivil niivõrra väikene, et see ei võimalda intensiivsemat tööd. 1926. a. lõpul kustutati Riigiarhiivi juhataja koht ja tema ülesanded pandi Riigisekretäri abi peale. Praegu on koosseis järgmine: direktor — R i c h. Ö v e l, abidirektor — P. V a n n a r i, arhivaar — J. E l e p s o n ja kolm väiksemapalgalist ametnikku. Olgu aga kohe tähendatud, et abidirektor P. Vannari juba aastate jooksul

töötab Riigiraamatukogus, mis tarvilikuks on osutunud Riigikantselei tööde seisukohalt. Seega on Riigiarhiiv tegelikult veelgi ühe kvalifitseeritud tööjõu võrra väiksem.

Mis puutub arhiivi kasutamisse, siis langeb ka siin suurem jagu sellele osa peale, mis puudutab vanu veneaegseid arhivaale. Kirjalikke teateid on Riigiarhiivi tegevuse aja jooksul välja antud 513, arhivaale ametasutistele laenatud 175 korda, genealoogilisteks uurimisteks on vastavaid raamatuid kasustanud 127 isikut kokku 14.694 korda. See arv oleks märksa suurem olnud, kuid arhiivi juhatuse oli sunnitud selles erasikuile takistusi tegema: Riigiarhiivi koosseis kui ka ruumid ei ole vastavalt ettevalmistatud, et teaduslikke uurimisi võimaldada.

RIIGI KESKARHIIV.

Varsti peale Eesti iseseisvumist tekkis soov luua riigi administratiivsete ülesannete lahendamiseks sellekohane arhiiv⁶⁾. Tarve asutise järgi, kes sõja ja rahutuul aegadel laialipaisatud või hävinemise olukorras viibivaid arhiive, millel oleks Eesti ajaloo jaoks oluline väärtus, koondaks, teaduslikult korraldaks ja tulevaile põlvedele alal hoiaks, tekib alles hiljemini, kui juba möödunud oli sõda ja seega ka raskem pingutuste ajastu riigi loomisel. Siis, kui juba teotses ülikool, kus saadi võimalus rohkem rõhutada teaduse ja kultuurasutiste toetamise vajadust, kasvab ka hool arhiivide saatuse eest. Ühtlasi tuli luua kindlam asupaik Tartu rahulepingu põhjal Venemaalt reevakueeritavaile arhiividele. Selles mõttes kutsutigi kokku Haridusministeeriumi algatusel asutatava arhiivikomisjoni koosolek Tartu 3. märtsil 1920. Sel koosolekul otsustati valida loodava ajaloolise riikliku arhiivi asukohaks Tartu, kus juba asus ülikool ja raamatukogud, mille lähedust täiesti õieti loeti arhiivile tulevat suureks kasuks; teiselt poolt arvestati ka asjaolu, et ülikooli õppejõud ja üliõpilased saaks arhiivi niiviisi kergemini kasustada.

Kuigi Keskariivi asutamise eellugu ulatub 1919. aastasse ja 1920. a. arhiivkomisjon peamiselt arutab Keskariivi asutamiseiga seotud asjaolusid, võime Keskariivi tegeliku teotsemise algusajaks pidada maikuud 1921. Varemini oli küll Ühiselumaja kolmandal korral mõni ruum arhiivi jaoks, hakati nõutama inventari arhiivi tarbeks ja ülikooli arhiivi korraldas mõni isik, kuid siiski ei olnud tegevus veel täiesti alanud. Maikuus 1921 palgati Keskariivi teenistusse esimesed ametnikud, nimelt varemini Venemaal arhiivinduse alal eduga tegeleud Fr. Nineve⁷⁾ abijuhataja k. t., kes hiljemini volituse

⁶⁾ Väljavõte Ajutise Valitsuse 2. detsembri 1918. a. koosoleku otsusest (prot. 24, p. IX): ajutiselt siseministri hoolde jätta Riigiarhiivi loomine.

⁷⁾ Friedrich Ado poeg Nineve on sündinud 18. augustil (v. k. j.) 1857 Vana-Võidu mõisas Viljandimaal. Saanud alghariduse Tartus vene eraalgkoolis, Rannu kihelkonnakoolis ja Peterburis, teenib ta aastail 1874—1910 Mereministeeriumis mitmesugustes ametites, 1898. a. peale olles tegevuses ministeeriumi arhiivis (arhiivi abijuhatajana). Ministeeriumi teadusliku osakonna (1908. a. peale Mereväe Kindralstaap) ülesandel töötab ta a. 1889 ja 1890 ministeeriumi keskariivis, kogudes materjale minis-

sai toimida ka Keskarihiivi juhataja k. t.-na, ja P. A. Brandt ajutiseks tööjooks. Siiski jäi prof. A. R. Cederberg, kel meie riikliku arhiivinduse loomisel suured teened, kui arhiivikomisjoni esimees, esialgu veel arhiivi peajuhiks, nagu ta seda oli olnud arhiivi asutamisel. Juba 1920. a. ja 1921. a. esimesel poolel koondati Tartu mitmesugused arhivaalid, nende seas ka osa Liivimaa kubermanguvalitsusest, ning teised Venemaalt reevakueeritud arhiivid. Nendele järgneb pea ka endise Eestimaa rüütelkonna arhiiv, mis ajaloolise väärtuse ja eakuse suhtes moodustab koos Liivimaa ja Eestimaa rootsiaegsete kindralkuberneride arhiividega Keskarihiivi ühe tähtsama osa. Kohapeal ees asunud ülikooli arhiivi osaga moodustasid need mainitud arhiivid juba koguka hulga.

Kuigi Haridusministeeriumi korralduses 3. jaanuarist 1921 figureerib alluvana teaduse- ja kunstiosakonnale ka Keskarihiiv, asub ta, nagu nägime, tegevusse alles maikuu sel aastal. Seadusliku aluse sai Keskarihiiv Riigikogu poolt 11. mail 1922 vastuvõetud Keskarihiivi põhimäärusega („Riigi Teataja“ 1922, nr. 67), kuna seesmine töökord fikseeriti esialgu ajutises kodukorras, mille hiljemini asendas 18. aprillil 1928 haridusministri poolt kinnitatud kodukord. Põhimäärus seab Keskarihiivi ülesandeks vastu võtta Riigiarhiivilt, korraldada ja alal hoida kõik Eesti Vabariigi päralt olevad aktid ja dokumendid, millel on ajalooline tähtsus ja mis Riigiarhiivis 15 aastat alal hoitud (§ 1). Samuti võidakse Keskarihiivi, ka ostu ning ärakirjade vahetuse teel, omanduseks või hoiale võtta ajalooliselt väärtuslikke

teeriumi reformeerimise tarbeks. 1894. a. peale oli N. ühtlasi ajakirja „Морской Сборник“ toimetuse asjaajajaks ja kontori juhatajaks ja samast aastast alates kaastööliseks Venemaa laevastiku ajaloo koostamise komisjonis. Arhivaari erihariduse omandas N. aa. 1898—1901 Keiserlikus Peterburi Arkeoloogia Instituudis, lõpetades seal kursuse instituudi kaastöölise-liikme kutsega ja arkeoloog-arhivisti nimetusega. 1910. a. erus N. riigiteenistusest, tõustes siin tõsise riiginõuniku astmesse. Vabatahtliku erumise põhjuseks oli asjaolu, et N.-le kui talupojaseisusest isikule oli tõus kõrgematesse ametitesse võimatu ja et sellest talle ette teatati. Koos insener J. Russwurm'iga asus ta arhiivide ehitamisele ja tehnilisele sisustamisele, milleks avati oma kontor. Ilmasõja tõttu varises aga ettevõtte kokku. N. kavandite järgi on viidud läbi Mereministeeriumi arhiivi ümberehitus ja alustati Peterburi linnavalitsuse arhiivhoone ehitamist; 1914. a. alustati N. kava alusel ja isiklikul juhatusel Moskvas kuulsas Lefort'i lossis Peastaabi arhiivi sisseadmist, millise töö katkestas ilmasõda. Kolm suve enne sõda töötas N. järjesti Riia arhiivides, kus plaanitses ümberkorraldamist. Peale revolutsiooni puhkemist töötas N. augustikuust 1917 alates kuni detsembrini 1918 Pjatigorskis ühe riikliku asutise varustusvalitsuses, mis likvideeriti enamlaste poolt. Peale Põhja-Kaukaasia vallutamist Vabatahtliku (Denikini) armee poolt oli N. jaan. 1919 kuni maini 1920 Kaukaasia mineraalvete raiooniülema sekretäriks, ühtlasi majandusliku komitee esimehiks ja mobiliseeritute ajapikenduse komisjoni asjadevalitsejaks. Kodumaale jõudnud, oli N. 1. novembrist 1920 kuni 15. maini 1921 Tartu ülikooli

dokumente ja akte kogukondlikkude, kiriklikkude ja teiste asutiste nagu eraseltside, -liitude, ühingute ja isikute käest (§ 3 ja märkus). Kooskõlas põhimäärusega või otse selle alusel jagab Keskarhiivi kodukord Keskarhiivi koostuvaks kolmest osakonnast: ajaloolisest (kõik arhivaalid kuni 1710. a. ja rüütelkondade arhiivid), administratiivsest (vene- ja eestiaegsed valitsusasutiste arhivaalid) ja kohtu osakonnast (vene- ja eestiaegsed kohtuasutiste arhivaalid). Keskarhiivi ametkond, mis möödunud tegevusaastate jooksul arvulises mõttes läbi teinud mitmeid muudatusi, määrati kindlaks kodukorra läbi. 10. jaanuariks 1930 oli arhiivis tegevuses ühes vanema kantselei-ametnikuga, raamatuköitjaga, ajutiste tööjõududega (kelle arv sõltub lubatud krediitide suurusest) ja ülemääraliste teenijatega 23 isikut. Neist kodukorra järgi loetakse alalise Keskarhiivi ametkonda: juhataja (kohustetäitjaks 1. oktoobrist 1929 mag. phil. O. Liiv), abijuhataja, ühtlasi ka ühe osakonna juhataja (cand. hist. A. Sildnik, juhataja k. t. 1. juunist 1922 kuni 1. oktoobrini 1927, mil ta määratud abijuhatajaks, täites ühtlasi juhataja kohustetäitja ülesandeid kuni 1. oktoobrini 1929), kaks osakonna juhatajat (vanema ajaloolise osakonna juhataja A. Perandi ja kohtu osakonna juhataja M. Alev), vanem assistent (mag. phil. V. Ederberg), sekretär (A. Päss), kolm arhiiviametnikku (M. Parts, H. Treial ja L. Niggol); peale selle kantseleiametnik (E. Soom) ja köitja (H. Rammo).

Praegune kodukord näeb ette juhataja juures nõuandva organina Keskarhiivi nõukogu, kes tähtsamate asjade puhul avaldab oma arva-

arhiivi korraldamas, 16. maist s. a. arvates määrati ta Riigi Keskarhiivi abijuhataja k. t., täites ühtlasi ka Keskarhiivi juhataja ülesandeid 26. V 1921 kuni 1. I 1922 tegelikult ning 1. I 1922 kuni 1. VI 1922 ametlikult. Riigi Keskarhiivi teenistusest lahkus N. omal palvel arvates 1. VII 1925. N. suri Tartus 21. IV 1929. Keskarhiivi loomisel ja esialgsel korraldamisel on N.-l suuri teeneid. — Temalt on ilmunud mõningaid arhiivialalisi küsimusi puudutavaid raamatuid ja artikleid ka trükis; neist mainigem ta tööd Mereministeeriumi arhiivi üle, edasi referaati XV ülevenemaalisel arkeoloogilisel kongressil Novgorodis 1911. Mereministeeriumis töötamise ajast on pärit „Краткая история (Памятка) С. Петербургскихъ лодмановъ къ ихъ 200-лѣтнему юбилею“; tema koostöötamisest ins. Russwurmiga on nähtavasti põhjustatud raamat: „Сооружение и оборудование архивовъ по системѣ археолога-архивиста Ф. А. Ниневе и инженера-технолога И. К. Руссурмъ“ (Moskva 1912). Ka väärib mainimist ta kirjutis „Ecole des chartes Parisis“ (Ajalooline Ajakiri 1927, nr. 3). Tema töö „Критическій отзывъ Ф. А. Ниневе по поводу реферата А. И. Лебедева „Дѣлопроизводство въ учрежденіяхъ, какъ базисъ архивной работы“ (Moskva 1914) leidis suuremat tähelepanu ja Moskva Arkeoloogia Instituut valis N. oma tõsiseks liikmeks, trükkides ta raamatu ja esinedes ettepanekuga komandeerida N. välismaale. Keiserliku Sõjaväe Ajaloo Seltsi, kelle liikmeks N. oli, eestkostmisel sai N. mainitud raamatu eest Püha Vladimiri ordu 3. järgu aumärgi. Peale mainitud seltside oli N. muudegi teaduslikkude ühingute ja komisjonide liikmeks.

mist. Ettenähtud tööjaotus ja korraldamise juhtimise kord eeldab vastutavamate ametnike teaduslikku erialalist huvi ja plaanikindlat süvenemist vastavate arhiivmaterjalide tundmaõpil. Et Keskarhiiv oma iseloomult on teaduslike ülesannetega asutis, siis tuleb erilist rõhku panna teadusliku uurimise soodustamisele. Selleks on Keskarhiivil oma erilised uurijaile määratud ruumid ja raamatukogu; ajaliselt on püütud sel viisil kasustajaile vastu tulla, et uurimine on võimaldatud peale ametliku tööaja ka õhtupooliti (kell 18:st kella 20:ni). Teadete saamiseks ja uurimiseks võib kohapeal tarvitada arhivaale kuni 1889. aastani. Hilisemaist aastaist võib maksvate seaduste alusel asjatoimetusest ära kirju välja anda ainult asjaosalistele või nende volinikele ja isikuile, kes esitavad tõendid, et palutud ära kirjad on vajalikud nende õiguste tõendamiseks või kaitsmiseks. Peale selle võib uurijaile üksikul juhtudel võimaldada arhivaalide tarvitamist peale 1889. a. sellekohase kirjaliku sooviavaldise järele, kui on selge, et uurija neid materjale kasustab teaduslikus käsitluses või kui mõni asutis vajab neid omas tegelikus asjaajamises. Sellega on püütud kõrvaldada juhud, kus hilisemat arhiiviametnikku kasustatakse mingi poliitilise kombinatsiooni toetamiseks või isiku haavamise tarbeks. Teadusliku materjali korraldajana, hoidjana ja kasutamiseks andjana peab Keskarhiiv asuma erapooletul, põhimäärusest ette dikteeritud alusel. Keskarhiivi huvi teaduslike küsimuste vastu ilmestab asjaolu, et arhiiviteaduslike küsimuste selgitamiseks ja lahendamiseks korraldab Keskarhiivi juhataja vastavaid ettekandekoosolekuid (kodukord, § 13).

On arusaadav, et korraldamise intensiivsus ja edukus sõltub arhiivis suuresti ruumilistest tingimustest, mis määravad arhivaalide korraldatult ülesseadmise võimaluse ulatuslikkuse. Ruumide mõttes on Keskarhiivil aastate kestes olnud mitmeid raskusi. Kui arhiivikomisjon 18. novembril 1920, nii siis enne arhiivitöö tegelikkude algust, vaatas üle Keskarhiivi tulevase ruume, oli arhivaalide mahutamiseks endise Ühiselumaja kolmandal korral ainult kuus ruumi. Ka muude tehnilise iseloomuga asjaolude tõttu oli esialgne korraldustöö õige vaevarikas. Kuid juba 1921. a. jooksul saadi Ülikooli Valitsuselt Keskarhiivi alla kogu kolmas kord, ja järgnevalt, 1922. ja 1923., aastail anti Keskarhiivile maja teine kord ning osa neljandast. Hiljemini saadi ka esimene kord Keskarhiivi kasustusse, kusjuures Haridusministeeriumi ja Ülikooli Valitsuse vastava kokkuleppe tõttu terve kõne all oleva neljakordse hoone valitsemine jäi Keskarhiivi hoolde. Praegu asub ülikooli asutistest ainult veel meteoroloogia observatoorium hoone neljandal korral, võttes sellest suurema osa oma alla, ja keldrikorral on mõned elukorterid veel ülikooliteenijate kasustada. Aastate jooksul on ka riulite hankimise küsimusest õieti rahuldaval määral üle saadud: 1928./29. eelarveaasta lõpuni suudeti arhiivile

muretseda 895 riulit, mis võimaldavad asetada endile arhivaale umbes 14.400 jooksva meetri ulatuses. Seejuures võiks tähendada, et asetamisviis Keskarihiivis on kahesugune: arhivaalide parema säilitamise mõttes asetatakse toimikud riulitel lamavasse seisundi, kuna raamatud asuvad püstseisundis. See tingib ka kahesuguse riulitesüsteemi, millele lisanduvad veel erilised riulid raamatukogu, kaartide j. m. jaoks.

Et praegune Keskarihiivi hoone omal ajal ehitati sootu teiseks otstarbeks, ei vasta ta loomulikult mitmeti nõudeile, milliseid olevikus seatakse arhiivihoonestikule. Tulekindluse ja raskuskande suhtes ei ole hoone võib-olla iseäranis kindel, samuti ei ole arhiivi laduruumidena kasustatavad võrdlemisi kitsad ruumid — endised üliõpilaste toad — küllalt kohased. Aastate jooksul on hoonet siiski võimaluse määral mitmesuguste remontide teel kindlustatud, et moodustada väärilisem panipaik meie ajaloo riiklikule raudvarale. On suurendatud vaheseinte lõhkumise kaudu osa ruume, tulekaitse mõttes muretsatud kindlustust hoonetele nii seesmiselt kui ka väliselt, asetatud ruumidele rauduksi ja -luuke jne. Oma asendi tõttu eraldatud teistest elumajadest, suudab praegune hoone, kõiki eelmainitud asjaolusid arvestades, loodetavasti siiski temale määratud ülesannet täita.

Juba 1920. a. asusid Ühiselumaja ruumides osa Liivimaa kubermanguvalitsuse arhiivi, Tartu Ülikooli arhiivi (umbes 272 jooksvat meetrit)⁸⁾ ning teiste asutiste arhivaale; neile veel enne Keskarihiivi tegevusse astumist lisandus Liivi rootsiaegne kindralkubeneri arhiiv, mis oli reevakuieritud Nõukogude-Venest Tallinna ja mis kiires korras toodi 1921. a. algupoolel Tartu üle (viimane arhiiv võtab oma alla umbes 108 jooksvat meetrit). Samal 1921. a. jõuti koondada Tartu Eestimaa rootsiaegne kindralkubeneri arhiiv, osa Saaremaa rüütelkonna arhiivist (umbes 50 jooksvat meetrit, teine osa sellest on veel praegugi Kuressaares Saare maavalitsuse hoole all), Riias Läti riigiarhiivist Lõuna-Eesti kirikuraamatud (30 jooksvat meetrit umbkaudu), samuti Riias Tartu ja Pärnu maa-, kreisi- ja kihelkonnakohtute arhiivid ja Riia ringkonnakohtu arhiiv, ning veel teised. Järgmisel, 1922., aastal arhiivide koondamine jätkub veel intensiivsemalt; juurdetulnud arhiivist oleks eriti mainitav Eestimaa kubermanguvalitsuse arhiiv umbes 1250 jooksva meetri ulatuses. Hoogus koondamine jätkub ka aastail 1923, 1924 ja lõpeb 1925, mil arhivaalide juurdevool juba oluliselt väheneb. Üksikud arhiivide ületoomised Tartu on aset leidnud ka viimaseil aastail: veel 1929. a. detsembris jõudsid Nõukogude-Venest päralt omal ajal Venemaale evakueeritud mitmesugustest arhiividest 56 kasti arhivaale. 1928/1929. eelarve-

⁸⁾ Siin esitatud arvudest on mõned toodud Keskarihiivi abijuhataja A. Sildniku vastava aruande põhjal.

aasta lõpuks oli Keskarhiivi koondatud umbes 10 000 jooksvat meetrit arhivaale. Loonulikul sündis nende koondatavate arhivaalide süstemaatiline ülesseadmine ja korraldamine veidi aeglasemalt. Esi-mese järjekindlama ja põhjalikuma korraldamise osaliseks saab Tartu ülikooli arhiiv, millele alustatakse valmistama nimestikku juba 1921. a.⁹⁾. Tartu ülikoolile järgneb korraldamise mõttes Riia ringkonnakohtu arhiiv, kuna 1922. a. peale korraldamisele ja nimestikkude valmistamisele pühendatakse juba rohkem tähelepanu. Teatava osa Keskarhiivis töötava personaali tegevusest on 1922. a. peale nõudnud ka arhivaalide puhastamine tolmust. Puhastamise kõrval on tulnud ka reparaerida ja köita mitmeid hävimise seisundis või kannatanud arhivaale, kaarte ja raamatuid, ühtlasi on kuivatatud niiskunud toimikuid ja dokumente. Arhivaalide suurema kaitse mõttes on paljudele neile oma köitja poolt pappkaaned valmistatud.

Korraldamise kõrval tuleks veel mainida Lätile arhivaalide eraldamise tööd. Alusel, et mõlemad riigid, nii Läti kui Eesti, vahetavad vastastikku teineteise maa-alasse puutuvaid administratiivse väärtusega arhivaale, on Keskarhiivis see eraldamise töö Läti saadiku vastavate kirjalikkude nõuete alusel alanud juba 1922. a., kestes kord kiiremas kord aeglasemas tempos kuni 1927. a., mil töö suurema osa läbiviimisel katkestati eraldamine ja nimestikkude valmistamine ja tööjõud viidi mõnele teisele korraldamistöele. 1922. a. kuni 1927. a. suudeti eraldada Lätile kuuluvad arhivaalid peamiselt Balti kindral-kuberneri ja Liivimaa kubermanguvalitsuse arhiivis, samuti valmistada suuremale osale neist nimistud (osalt küll ainult numeratsiooni osutuvad nimistud). Et see töö ajuti mõnede tingimuste tõttu sündis suure kiirusega, nõuavad mõned Lätile eraldatud arhivaalide osad veel kontrollimist; kuid juba praegu on võimalik, kui vastav vahe-tamiskonventsioon sõlmitakse, osa arhivaale peatselt üle anda. Eraldada jäävad veel mõned arhiivid, nagu Riia Õppekonna kuraatori arhiiv j. t.

Uurijate poolt võib märgata kestvate huvi kasvamist Keskarhiivis säilivate ajalooliste varade vastu. Kui 1922. a. uurijaid oli suhteliselt vähe, siis 1928/1929. eelarve-aastal on uurimas käidud juba 1860 korda. Suuremal määral köidab uurijate tähelepanu vanem ajalooline osakond, kuid ka administratiivse ja kohtuosakonna arhivaalide suhtes ilmutatakse ikka enam ja enam huvi. Kodumaalastest uurijate pere

⁹⁾ Ülikooli arhiivi esialgne korraldamine algab ülikooli peahoones juba 1. novembril 1920, mis ajast kuni 15. maini 1921. a. seal tunnikaupa töötab Keskarhiivi esimene juhataja k. t. Fr. Nineve. Ühiselumajas hakkab ülikooli kulul ülikooliarhiivi osa korraldama 1. veebruaril 1921 üliõpilane P. Brandt. Vt. lähemalt Nineve isiklik akt Keskarhiivis ja prof. A. R. Cederbergi kirjad Haridusministeeriumi arhiivis.

moodustub oluliselt ülikooli õppejõududest ning üliõpilastest, kuid ei puudu uurijad ka mujalt. Välismaalastest tunnevad eriti rootslased huvi rootsiaegsete Eesti ja Liivi kindralkuberneride arhiivide vastu; ka Soomest, Saksamaalt, Taanist ja Lätist on uurijaid viibinud töötamiseks Keskarihiivis. Elavat kasutamist leiavad uurijate poolt Eestimaa rüütelkonna arhiivi ainekist, kirikuraamatud ja visitatsiooni protokollid, revisjonilehed, vakuraamatud ja ülikooli arhiiv. Uurijate rahuldamise kõrval on Keskarihiivi tähtsaks ülesandeks rahuldada riigiasutiste ja kohtute mitmesuguseid nõudeid arhivaalide kasutamiseks laenutamise alal kui ka teadete saamise soove. Need nõudmised ja soovid rohkenevad aja jooksul ja Keskarihiivi ekspeditsiooni toimivail ametnikel kasvab ühes sellega töö enam komplitseerituks ja vastutusrikkamaks. Rohke on ka eraisikute poolt nõutav kinnitatud ärakirjade, teatiste ja tõendite arv.

Teaduslikul alal on Keskarihiiv seni tegelenud arhiivialaliste ja üksikute ajalooliste teaduslikkude ettekannete korraldamisega oma ruumes järjekindlalt peetavail kõnekoosolekuil. Kuigi ettekannete arv ei määra veel nende tihedust ja alatist väärtuslikkust, mainitagu siiski, et 1923. a. neid peeti 7 ning 1928/1929. a. 14. Arhiivi populariseerimist ning arhivaalide tutvustamist rahvale on teostatud näituste kaudu. Esimene seesugune näitus, mille mõtte algatajaks oli arhiivinõukogu, korraldati 1928. a. suvel Keskarihiivi poolt üheskoos teiste Tartu teaduslikkude asutistega ja pidi andma ülevaate ning ettekujutise arhiivis sisalduvast huvitavast ainekistust, ühtlasi juhtima rahva tähelepanu Keskarihiivile. Teine näitus 1929. a. suvel ühenduses Rootsi kuninga külaskäiguga Eestisse kujunes rootsiaegsete arhivaalide valimiku näituseks.

Suurema osa veneaegsete arhivaalide Keskarihiivi koondamisega avaneb Keskarihiivil avaram võimalus asuda nende kogutud arhiivainete süstemaatiliseemale korraldamisele. Seejuures on teadusliku korraldamistöö aluseks provenientsiprintsiip, mis omandab arhiiviteoreetiliselt kindlama väljakujundamise alles XIX sajandi lõpul, kuid on lühikese ajaga võetud peaaegu kõigi kultuurimaade arhiivide korraldamise aluseks kas juba tegelikult või vähemalt põhimõtteliselt. Provenientsiprintsiip näeb ette arhiivide korraldamise arhiivi omaaegsest algupärasest korrast sõltuvalt, et siis selle korraldamisüsteemi kaudu jõuda paremale selgusele ka selle asutise tegevuse iseloomu ja ülesannete kohta, mis moodustas antud arhiivi. Praegusel silmapilgul on käimas põhjalikum inventeerimistöö ja ettevalmistused selleks mõne arhiivi alal (näit. Saaremaa rüütelkonna arhiiv, Tartu ülikooli arhiiv), kusjuures tulevikus peaks arvesse tulema niisugused suured, kuid vajalikud tööd, nagu seda on Eestimaa rüütelkonna, rootsiaegse Eestimaa kindralkubernerite arhiivi ja mitmete teiste inventeerimine. Ühtlasi jätkub nimestikkude valmistamine mõnedele arhiividele.

videle administratiiv- ja kohtute osakonnas. Arhiivide üksikasjalisem korraldamine ja nendest nimestikkude valmistamine, sõltudes oma intensiivsuse suhtes asjaolust, millises ulatuses suudab Keskarhiiv ametisse võtta tööjõude, peab kujunema Keskarhiivile tulevikus samuti esmajärgulise tähtsusega ülesandeks.

Olles ärahindamatu väärtusega ajaloolise tooresainestiku alalhoidjaks ja korraldajaks, peab Keskarhiiv lugema tarvilikuks võimaluse määral avastada seda materjali ka laiemaile hulkadele. Selle ülesande täitmiseks kavatseb Keskarhiiv tulevikus hakata välja andma Keskarhiivi toimetisi (publikatsioone)¹⁰). Uurijaile vastutulemiseks kui ka tegeliku ekspeditsioonitöö kiiremaks ja hõlpsamaks toimetamiseks on Keskarhiivil ühtlasi kavatsusel vastavate summade saamisel sisse seada fotostaadikabinett.

Ülikoolilinnas asuva Keskarhiivi kui ka uurijate huvides on, et arhiiv asuks võimalikult lähedasse töökontakti teiste kohalikkude vastavasuunaliste teaduslike asutistega, kõige pealt Tartu ülikooliga, tema raamatukoguga ja samuti teiste omavalitsuse-, kui ka eraasutiste arhiivide ning raamatukogudega. Keskarhiiv püüab võimaluse piirides vastu tulla ülikoolile ajaloo abiteaduste õpetamise arendamisel, avades soovijaile uurimiseks ja harjutamiseks oma kogud. Teatav arv vanemaid ajalooüliõpilasi leiab tasuta praktiseerimise võimalust Keskarhiivis. Niiviisi kavatseb arhiiv jõudumööda toetada Eesti arhiivindust sellega, et ta katsub sellele alale anda enam-vähem arhiivide korraldamise probleeme nii tegelikult kui teoreetiliselt tundvaid isikuid. Iseäranis lähedane koostöö seob Keskarhiivi Tallinnas asuva Riigiarhiiviga ja teiste kodumaa ning välismaa arhiividega kontakti pidamine kuulub samuti Keskarhiivi ülesannetesse. Eriti tuleksid arvesse need välismaa arhiivid, kus on leida meie kodumaa ajalugu valgustavat dokumendistikku (Rootsi, Läti, Nõukogude Vene, Soome, Taani, Saksa).

Aasta-aastalt suureneb Keskarhiivi tegevus, paisuvad ülesanded, töö süvendub ja selle kaudu ka tihestub. Keskarhiivil lasub kohustus täita oma osa meie riigiparatuuris teadusliku asutisena, ainestiku-, nõu- ja abiandjana nii asutistele kui eraisikuile. Iga aastaga avardub ühendus riigiasutistega, kes vajavad mitmesuguseid andmeid. Juba praegu teenib ekspeditsioon Keskarhiivis väga olulisel määral riigiasutisi. Mida rohkem õpitakse tundma Keskarhiivi ülesandeid ja temas säilivaid arhiivivaru, seda suuremaks muutub kahtlemata tema kasustamine tegeliku elu poolt. Aja jooksul õpitakse hindama meilgi

¹⁰) Nende publikatsioonide laadist ja ilmuniskavast vt. lähemalt O. Liivi ja N. Treumuthi kirjutises allikpublikatsioonide kohta käesolevas „Ajaloalise Ajakirja“ numbris.

PEREKONNASEISUAKTIDE ARHIIV¹¹⁾

Kohtu- ja Siseministeriumi administratiivosakonna juures asuv perekonnaseisuaktide arhiiv teotseb Riigikogu poolt 12. novembril 1925 vastuvõetud perekonnaseisu-seaduse („Riigi Teataja“ 1925, nr. 191—192) alusel alates 1. juulist 1926. Perekonnaseisu-aktide arhiivi kuuluvad perekonnaseisu endised arhiivid peale nende, mis asuvad vaimulikkude juures, kes täidavad perekonnaseisu ametniku ülesandeid; samuti kõik peale 30. juuni 1926 perekonnaseisu ametnikkude poolt registreeritud sündide, abiellumise ja surma juhtude aktiraamatute teised eksemplarid, mis saadetakse arhiivi hoiule iga aasta lõpul. Endiste perekonnaseisu arhiivide all mõistetakse Vene seisuste seaduse (Vene Seaduste Kogu, IX köide) ja Vene heakorra ja julgeoleku seaduse (ibid., XIV, 1916. a. väljaanne) põhjal kuni 1. juulini 1926 peetud perekonnaseisu puutuvad raamatud ja nende ära kirjad. Kuni mainitud tähtajani olid õigustatud ja kohustatud perekonnaseisu muudatusi registreerima usuühingute ja koguduste vaimulikud (apostliku õigeusu, ev.-luteriusu j. t.).

Perekonnaseisu-aktide arhiiv on oma iseloomult administratiivne arhiiv. Seetõttu on siseministri vastavate juhtnõuade ja käsukirjade alusel perekonnaseisu-aktide arhiivi ülesandeks: perekonnaseisu-aktide arhiivi korraldamine, arhivaalide põhjal tunnistuste, õienduste ja teadete väljaandmine, arhivaalidesse (meetrika ja aktiraamatutesse) iga suguste täienduste ja märkuste tegemine abielulahutuste, seadustamiste, adopteerimiste jne. puhul, perekonnaseisu ametnik-vaimulikkude registreerimine, perekonnaseisu asjus tarvilikkude juhatuste andmine ja perekonnaseisu ametnikkude tegevuse järelevalve ning ametnikkude varustamine registreerimiseks tarvilikkude raamatute ja plankettidega.

Oma tegevuse algusest peale on antud välja väga palju väljavõtteid sünni, abielu ja surma kohta, perekonna üle teatiseid jne. Asutised ja eraisikud on arhiivi kasustanud seesuguste andmete saamiseks haruldaselt elavalt, mida tõendab väljaantud tunnistuste arv. 1. juulist 1926 kuni 1. jaanuarini 1930 tõuseb see arv kuni 15472:ni.

¹¹⁾ Perekonnaseisuaktide arhiivi juhataja T. Tedderi andmeil.

Iga aasta näitab see arv suurt tõusu, viimastel kuudel isegi ligi 100%. Arhiiv asub Kohtu- ja Siseministeeriumis ühes suuremas eraldatud toas. Arhivaale oli 1. jaanuaril 1930 koondatud umbes 182 jooksvat meetrit. Neist oli saadud konsistoriumilt üle 69 meetri, apostliku õigeusu sinodilt 5,34 m., Lätist apostliku õigeusu sinodilt umbes 9 m., Venemaalt 17,4 m., ev.-luteriusu üksikuult kogudustelt üle 20 m., apostliku õigeusu üksikutelt kogudustelt 27 m. 17 sent., teistelt usuühinguilt (lahkusulistelt, rooma-katoliku, juudi kog.) umbes 5,7 m.; ning lõpuks moodustavad 1. juulist 1926 peale peetavad sünni, abielu ja surma registre teised eksemplarid praegu ise juba üle 21 jooksva meetri. Kuigi Perekonnaseisu-aktide arhiiv omalt iseloomult on administratiivsete ülesannetega arhiiv, leidub temas siiski ka vana-maid, rootsiaegseid kirikuraamatuid Põhja-Eestist, mis tähtsad on peamiselt ajaloolise ja genealoogilise ainetiku suhtes ja mis tuleksid liita Tartus Keskarhiivis asuvate Lõuna-Eesti kirikuraamatutega, et niiviisi moodustades ühise terviku paremini teenida uurijate huve. Et ka Põhja-Eesti revisjonikirjade asukohaks nüüd on määratud Keskarhiiv, siis tuleks seda enam rõhutada seesuguse koondamise ots-
tarbekohasust. Võib-olla ei tule see küll kasuks Perekonnaseisu-aktide arhiivis teadusliku uurimise soodustamisele, kuid Keskarhiivis avaneb olude tõttu uurijaile märksa avaram võimalus selle materjali kasutamiseks. Praegu kuuluvad Perekonnaseisuarhiivi personaali ühes juhatajaga (T. Tedder) ja ajutiste tööjõududega 7 isikut.

VABADUSSÕJA AJALOO KOMITEE ARHIIVI TEGEVUSEST¹²⁾.

Vabadussõja Ajaloo Komiteele pandi alus Vabariigi Valitsuse poolt 16. VI 1926 vastuvõetud seadlusega, mille §§ 7 ja 8 hiljemini täiendati Vabariigi Valitsuse otsusega 3. VII 1928 („Riigi Teataja“ 1926, nr. 57, 1928, nr. 58). Komitee koostub juhatusest, kes on tegevuse üldiseks juhtijaks ja kuhu kuuluvad juhatajana kindralmajor J. Soots, liikmeina kindralmajor N. Reek ja prof. J. Uluots, ning töökomisjonist, kes ongi töö tegelikuks täitjaks. Viimasesse kuuluvad juht (major M. Kattai), tema abi (kapten O. Jalajas), 4 liiget-ohvitseri ja 4 kantselei tööjõudu. Töökomisjoni liikmeile on tehtud ülesanded uurida kaht iseseisvat perioodi: 1) 1917.—1918. a. Eesti rahvusväeosade asutamise ajajärku ja 2) ajajärku vabadussõja alult kuni 24. maini 1919.

24. oktoobril ärapeetud komitee kosolekul määrati kindlaks Vabadussõja uurimise tähtsamad põhialused ja üldine töökava. Seejuures fikseeriti kolm pea ülesannet, mille lahendamine kujundabki komitee ja ta juurde kuuluva arhiivi tegevuse: 1) vabadussõja ajaloo materjal kokku koguda, 2) kogutud materjal korraldada ja 3) materjalid läbi töötada ning vabadussõja ajalugu koostada. Esimese ülesande läbiviimiseks otsustati kõige pealt eraldada Kaitseministeeriumi arhiivist vabadussõjaaegne operatiivmaterjal. Algusest peale on Komitee arhiivi tegevusele üheks raskemaks takistajaks olnud ruumide kitsikus. Ka siis, kui arhiiv 1927. a. juulis üle toodi Kaitseministeeriumi täiskiilutud arhiivi ruumest ministeeriumi maja viiendamale korrale, ei ole olukord ruumide suhtes oluliselt paranenud: ühte tuppä koondatud arhivaalid täidavad juba praegu ruumi, takistavad uute materjalide koondamist ja ühtlasi korraldamist niivõrt, et see ähvardab luua töö seisaku. Koondamisel ja tegelikul materjaliga tutvumisel ilmnes, et operatiivmaterjalist üksi on vähe ja et kasustada tuleb ka majanduslikke ja teisi dokumente. Kaitseministri käskkirja alusel 1929. a. saadavad väeosad Kaitseministeeriumi arhiivi rohkesti niisugust materjali, mis komiteele uurimiseks vajaline. Vabadussõja ajaloo allikaina näeb komitee väeosade ja asutiste vabadus-

¹²⁾ Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjoni juhi major M. Kattai andmeil.

sõjaaegseid kirjakogusid, sõjast osavõtnute käes alalhoidunud dokumente, kirjanduslikke andmeid raamatute, ajakirjade ja ajalehede näol, sõjast osavõtnuil säilinud isiklike mälestusi, asitõendeid ja päevapiltlike ülesvõtteid (siin on abiks Vabadussõja ajaloo muuseum), lahinguvälju, kuivõrt seal säilinud lahingute jäljed.

Kokkuvõttes on väeosadelt ja asutistelt saadud materjali kuni 30. XI 1929 kokku 8649 toimikut. On saadud 28 sõjast osavõtnult säilinud dokumente kokku 9810 lehte. Eesti rahvusväeosade organiseerimist ja Vabadussõda käsitlevaid raamatuid oli komiteel 30. XI 1929 kokku 114, peale selle vajalised ajakirjad ja ajalehed, kusjuures on alustatud väljalõigetekogu ja kavatsetakse ajakirjanduse vastavasuunalist bibliografeerimist. Vabadussõja Ajaloo Komitee on kogunud kõik teadaoleva ja kättesaadud operatiivmaterjali oma arhiivi. Üldse oli komitee arhiivis 1. XII 1929 kõike arhivaale kokku 8799 toimikut. Peale selle on Kaitseministeeriumi arhiivis umbes 20000 peamiselt majanduslikke andmeid sisaldavat toimikut ja raamatut.

Et väeosades ja staapides arhiivi alal polnud mingit ühtlast korraldust, tuli materjalide koondamisel asuda nende põhjalikule korraldamisele ja liigitamisele. Edasi asuti inventuurnimistute valmistamisele, milliseid on jõutud koostada 98 kirjakogule, kus leidub kokku 3836 toimikut 718891 lehel. Ka väliselt on kohendatud ja parandatud toimikuid, et neid niiviisi kestmalt alal hoida.

Arhiivi kasustamine on olnud võrdlemisi elav ja nimelt esmajoones komitee tööjõudude poolt ajalooliseks uurimiseks ja õienduste andmiseks. Ka väljaspoolt uurijad on kasustanud arhiivi.

Komitee on Vabadussõja sündmustiku uurimise tarbeks nõutnud 682 toimikut, millisest materjalist tehti väljavõtteid ja ära kirjutatud 37528. Väljaspoolt uurijaist on tarvitanud arhiivi kuni 30. novembrini 1929 61 isikut 222 korda, kasustades 698 toimikut. Peale selle on arhiiv sageli andnud õiendusi isiklikkudes asjades (293)¹³⁾, väeosade eesliinil teotsemisaja kohta (43), Lätimaa vabastamisel teotsenud väeosade kohta (144) ja muude tähtsamate sündmuste ning mitmesuguste asjaolude kohta (21), kokku 501 korda. Et seesugune õienduste andmine riisus komitee tööjõududel palju aega ja oluliselt takistas arhiivi korraldamisetööd, siis on 15. VI 1929 peale seesuguste teadete andmine tehtud kohuseks Kaitseministeeriumi arhiivile.

Vabadussõja uurimistöö aeglase edasijõudmise oluliseks põhjustajaks on olnud asjaolu, et komitee tööjõududel on seni peamiselt tulnud teha tööd arhiivi korraldamisel, millest sõltubki ajaloolise uurimise võimalus. Et jagu saada sellest aeglasest käigust, tuleb

¹³⁾ Kõik arvud käivad tegevuse kohta kuni 30. XI 1929. Peale eelpool esitatud õienduste andmise on kontrollitud 230 väeosa ja ühiku eesliinil viibimise aega.

tulevikus loomulikuks pidada arhiivile omaette koosseisu loomise, kelle kätte jääks arhiivialaline töö, kuna töökomisjon saaks pühendada kogu aja oma õigele tööle. Seda võimalust ongi juba arvestatud, ja 1. VI 1929 arvates on koosseisus ettenähtud üks ülemääraline arhiiviametnik, kelle asemel siamaani on kasustatud aga üht ajutist tööjõudu.

Vabadussõjaage se materjali koondamine Komitee arhiivi ei ole veel lõpule viidud. Selle töö teostamine, ühtlasi arhiivi korraldamine ja säilitamine tuleviku jaoks ühes selle kõrval teostatava teadusliku ning objektiivse ajaloolise uurimisega loob Vabadussõja Ajaloo Komitee arhiivile kindla teadusliku aluse ja rikastab meie arhiivide peret sõjaajaloolisest uurimisest elavalt huvitatud ajakohase asutisega.

Peale siin lähemalt käsitletud arhiivide asub iga keskasutise, samuti iga suurema riigiasutise juures nii pealinnas kui ka maakonnalinnades oma arhiiv, mis juhitud mõnes kohas erilise arhiivaari, enamasti aga mõne kantseleiametniku poolt. Suuremad arhiivide kogud asuvad Kaitseministeeriumis, Välisministeeriumis, Põlluministeeriumis, Riigikontrollis, Kohtu- ja Siseministeeriumis (näit. Politsei Peavalitsuse juures) jne. Kuid et need enamasti on ainult jooksva, igapäevases tegelikus tarvitamises oleva iseloomuga, siis tuleb neist siin lähema vaatlemiseta mööduda.

Eesti arhiivindus on noor ja laiematele ringkondadele veel võrdlemisi tundmata ala. Kui omavalitsustel juba Vene ajal olid kujunenud enam-vähem teaduslikult juhitud arhiivid (Eestimaa rüütelkonna arhiiv, Tallinna ja Tartu linnaarhiivid), ei olnud Baltimail ühtki riiklikku teaduslikku arhiivi, mis oleks suutnud mõningaid korraldatud arhiivkogusid ja väljakujunenud traditsioone edasi anda Eesti riiklikkudele arhiividele. Tuli ise peale alata kõigega. Seetõttu on tulnud luua kõige hädavajalisem, arvestades seejuures vilunud jõudude puudumist ja laiema ringkonnas valitsevat vähest arusaamist arhiivide ülesandest. Paljud tähtsad ja elulised küsimused ootavad alles lahendust. Kõige pealt puudub Eestis senini üldine seadus arhiivide kohta, mis reguleeriks riikliku ja omavalitsuste ning eraarhiivinduse vastastikuseid vahekordi. Meil ei ole veel loodud mingit ühtlustavat alust arhiivide korraldamiseks, ja juba üksi riikliku arhiivinduse alal võib see asjaolu end ebasoodsalt tunda anda. Kesk-arhiiv allub Hariduse- ja Sotsiaalministeeriumile, Riigiarhiiv — Riigikantseleile, Vabadussõja Ajaloo Komitee arhiiv — Kaitseministeeriumile, Perekonnaseisuaktide arhiiv Kohtu- ja Siseministeeriumile. Neil arhiivil tuleb aga varemini või hiljemini lähemaid kokkupuuteid, ja et iga siin loendatud keskasutis võib endale alluvale arhiivile anda erisuguse korralduse vaatamata arhiivinõukogu olemasolule,

siis võib siit võrsuda mitmesuguseid raskusi. Siia lisanevad veel linnade, maavalitsuste, konsistooriumi, koguduste, ühingute ja eraisikute arhiivid, mille kaitse eest tarbekorral riik peaks hoolitsema (Muinasvarade kaitseeaduse § 1 põhjal), kuid mis tal vastava seadusliku määritluse ning riigi ja omavalitsuste võimupiirkondade mõnepaikse ebamäärasuse tõttu raskesti teostatav. Üldist äramääramist vajab ka arhivaalide jagamine tähtsuse mõttes liikidesse ja vähem tähtsamate arhivaalide hävitamise kord. Tuleks kindlaks määrata arhiivide inspekteerimise viis ja riikliku arhiivikontrolli põhimõte. Tähtsaks eeltingimuseks Riigiarhiivi ja Riigi Keskarhiivi tegevuse kindlamale kujunemisele oleks maakonnalinnades provintsarhiivide asutamise küsimuse lahendamine. Ka arhivaaride kutsehuvid võiksid selle seaduse alusel leida selgemat fikseerimist.

Juhul, kui riiklik arhiivindus edaspidi saab aktiivsemaks Eesti arhiivinduse eestkostjaks ja kaitsjaks, peab ta algatama arhiivialaliste küsimuste otsustamist ja arhiivide töötingimuste kergendamise vahendite loomist. Sel puhul võiks kaalumisele võtta initsiatiiv või kaasaaitamine üldise Eesti arhivaaridepäeva korraldamiseks, et seal arutada Eesti arhiivindust üldiselt puudutavaid küsimusi (riigi, omavalitsuste, eraasutiste ja eraisikute arhivaalide kaitse, arhivaaride koolitamise ja kutsehuvi küsimused, arhiivialaliste seaduse-eelnõude arutamine, arhiivistipendiumite asutamine ja arhivaaride õppereiside küsimus, kontaktiküsimus välismaa arhiivitegelastega, arhiiviteaduslikud ja -tehnilised ettekanded jne.). Avar tegevusväli oleks siin arhiivinõukogul, kes seesuguste ülesannete lahendamisel oleks esimesena arvessetulev keskkoh. Igal juhul tuleb riikliku arhiivinduse seisukohalt tarvilikuks pidada ühenduse loomist ja hoidmist välismaa arhiivindusega, tutvustades väljaspool Eestit meie arhiiviolusid, tutvudes välismaa parimate arhiividega, osa võttes arhivaaridepäevadest, et kõigi selle kaudu modernis arhiivide korraldamises püsida teaduslikkude nõuete kõrgusel. Tutvustades ühtlasi kodumaal ajakirjanduse ja näituste kaudu avaramaid ringkondi arhiividega loob arhiiv omale ka siin vastava lugupidamise, mis talle sama vajaline kui mõnele raamatukogule või muule teaduse- ja kultuuri-asutisele. See on vaikne ja aega nõudev töö, mis arhiivis sünnib, ja siingi nimetatud tegevussuunad ja ülesanded nõuavad positiivseks lahenemiseks arhivaaridelt kindlakavalist ja püsivat koostööd, mis võib kesta aastakümneid. Kuid on ju üldtuntud kõnekääne: arhiivis ei lõpe töö kunagi.
